

LISONIY MEROS VA TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTI

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

LINGUISTIC HERITAGE AND DEVELOPMENT OF LINGUISTICS

XALQARO ILMIY-AMALIY

KONFERENSIYA

Andijon

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

“LISONIY MEROS VA TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTI”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2023-yil, 15-may

Andijon

MUNDARIJA

**TIL TADQIQIDA ZAMONAVIY YO‘NALISHLAR: KOGNITIV
TILSHUNOSLIK, PRAGMALINGVISTIKA,
LINGVOKULTUROLOGIYA, SOTSIOLINGVISTIKA,
LINGVOPOETIKA, PSIXOLINGVISTIKA**

САЙФУЛЛАЕВА Раъно Рауфовна

Замонавий ўзбек тилшунослигининг янги талаблари..... 3

LUTFULLAYEVA Durdona, NARXODJAYEVA Xurshida

Rasmiy akt turlari va ularning qo‘llanish o‘rinlari..... 7

ҲАКИМОВ Муҳаммадхон

Тилшуносликнинг қиёсий-тарихий, систем-структур ва антропоцентрик
илмий парадигмалари..... 12

ISKANDAROVA Sharifa, MIRZATILLAYEVA Sayyora

Fitrat asarlarida qo‘llanilgan arabcha o‘zlashmalar semantikasiga doir..... 15

BOBOKALONOV Ramazon Rajabovich

Neyropsixolingvistika: shaxsiyatning rangin jilosi..... 19

САБИРОВА Мухлиса

Газета матнларида субъектив баҳонинг ифодаланиши..... 26

РАНИМОВ Usmonjon Ergashevich

Presuppozitsiya va aktual bo‘linish..... 33

САГИДОЛДА Гульгайша, ЗҰЛПЫХАР Ақнұр

Ясауи «Хикметтерінің» тілі және лингворухани код мәселесі..... 42

НОСИРОВ Шерзодбек Исмагуллаевич

Особенности медийных текстов и их разнообразие..... 50

SHIRINOVA Yekaterina Turakulovna

Axborot almashinuvining psixolingvistik jihatlar..... 55

SHODIYA Ganiyeva Azizovna

Frazeologik birliklar transformatsiyasi haqida..... 58

KOMILOVA Gulmira Temirovna

Mubolag‘aning poetik nutqda qo‘llanishi va uning o‘zbek tilshunosligida
tadqiqi..... 60

MURATOVA Nafisa Baxtiyarovna

Diskurs jarayonida adresant va adresatning nolisoniy(paralingvistik)
vositalardan foydalanishi..... 63

G‘ANIYEVA Dilafruz Xasanboy qizi

“Ta’lim” mikromaydonida “Baholash” semasini ifodalovchi lisoniy vositalar. 67

<i>O'NG'AROVA Komila Murot qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ta'lim sifatini oshirishda videodarslarning ahamiyati.....	341
<i>AXADOVA Sevara Toxir qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ot va sifat so'z turkumlarini o'qitish metodikasi.....	344
<i>TURG'UNPO'LATOV Diyorbek, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Ta'lim jarayonini zamonaviy yondoshuv asosida tashkil etish.....	347
<i>AIMBETOVA Muqaddas Alisher qizi</i>	
Til o'rgatishda aborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashning psixolingvistik jihatlari.....	350
<i>JALOLIDDINOVA Mushtariybonu Jamoliddin qizi</i>	
O'zbek tilida eponimizatsiyaga oid mulohazalar.....	353
<i>RAVSHANJONOVA Sitora Jahongir qizi</i>	
Ona tili darslarida pisa testlaridan foydalanish.....	357

TATBIQIY TILSHUNOSLIK MASALALARI VA KOMPYUTER LINGVISTIKASI

<i>МЎЙДИНОВ Қодиржон</i>	
Суд нотиклиги ҳақида.....	360
<i>ИСМОИЛОВ Хурматилло Тўлқинжон ўғли</i>	
Суд мажлисида раислик қилувчи нутқининг расмий нутқ услуби доирасида чегараланиши.....	362
<i>ЭРГАШЕВ А.</i>	
Неотопонимлар хусусидаги мулоҳазали муаммолар.....	365
<i>ТЎРАХЎЖАЕВА Адибахон, Абдусатторова Фарангиз</i>	
Ўзбек орфографиясининг шаклланиш жараёнлари.....	370
<i>NO'MONOVA Yulduz Umarjon qizi</i>	
Davriy nashrlar tili xususida mulohazalar.....	373
<i>HASANOVA Sanobar Farxod qizi, MUXTAROVA Shaxnoza</i>	
Paronimlarning nutqda uslubiy vosita sifatida qo'llanishi.....	377
<i>AXMEDOVA Aynura Quanishbay qizi</i>	
Zamonaviy internet terminlari.....	380
<i>OZODOVA Barchinoy Jamol qizi, MURATOVA Nafisa</i>	
“Shajarayi turk” asarida etnik nomlarning qo'llanilishi.....	383
<i>ODAMBAYEVA Umida Baxtiyor qizi, MURATOVA Nafisa</i>	
Til tarixida gumon olmoshining qo'llanilishi va taraqqiyoti.....	385

QIYOSIY VA TARIXIY TILSHUNOSLIK

ЕСКЕЕВА Мағрина Кайнарбаевна

Паремиологические параллели в казахском и узбекском языках..... 388

HAMIDOVA Kamola Mamirovna

Andijon polisonimi va uning variantlari xususida..... 395

ШУКУРОВА Зилола, Азизулло Орол

Ўрта осиеда баёз тузиш анъанасининг пайдо бўлиши..... 398

KABULJONOVA G.

O'zbek va qirg'iz tillarida qo'llanuvchi mushtarak iboralar xususida..... 401

AXMADJONOVA Dilbaroy Alisher qizi

"Qutadg'u bilig" asarida qo'llanga ayrim arxaik leksemalarning leksik-semantik xususiyatlari..... 404

KARIMOVA Charosxon Ibroximjon qizi

Munisning "Kerakmasmu sanga?" radifli g'azalida qo'llangan o'zlashma so'zlar..... 406

MURODOVA Firuza Jalolovna

Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy vatanparvarlik nutqi..... 409

MADRAHIMOVA Zumrad Baxtiyor qizi, MURATOVA Nafisa

Alisher Navoiyning turkiy til taraqqiyotidagi hissasi..... 411

ORTIQBOYEVA Shahrizoda Mamadiyor qizi, MURATOVA Nafisa

XIX-XX asrlar adabiy til xususiyatlari..... 414

RAJABBOYEVA Go'zal Arabboyevna, MURATOVA Nafisa

Abdurauf Fitratning tilshunoslikka oid qarashlari..... 416

SA'DULLAYEVA Aziza Qadamboy qizi, MURATOVA Nafisa

Alisher Navoiy asarlarida sinonimlarning qo'llanilishi..... 419

ALTIBOYEV Yuldosh Ergash o'g'li

Mahmud Koshg'ariy - turkiy til tadqiqotchisi va uning asari haqida..... 421

BAXRAMOVA Nodira Amandillovna

Vertikal harakat fe'llarining ma'no tuzilishi..... 425

SHEVASHUNOSLIK VA AREAL LINGVISTIKA

СОБИРОВ Абдулхай Шукирович

Ўзбек халқ лаҳжалари ва шеваларини ўрганиш янги босқичда..... 428

DARVISHOV Ibrohim

Sheva, etnos va til munosabatlari..... 433

ЧИНИҚУЛОВ Н.

“SHAJARAYI TURK” ASARIDA ETNIK NOMLARNING QO‘LLANILISHI

Ozodova Barchinoy Jamol qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Muratova Nafisa Baxtiyarovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada „Shajarayi turk“ asarlarda qo‘llangan ayrim etnik nomlar haqida so‘z yuritiladi. Ulardan ayrimlarining lisoniy xususiyatlariga alohida to‘xtalib, ushbu nomlarning bugungi kunda qanchalik ahamiyatli ekanligi yoritib beriladi.

Аннотация: В данной статье говорится о некоторых этнических именах, используемых в произведениях «Шаджарайи тюрк», выделены лингвистические особенности некоторых из них, а также то, какое значение эти имена имеют сегодня.

Annotation: This article talks about some ethnic names used in "Shajarayi Turk" works. The linguistic features of some of them are highlighted, and how important these names are today.

Kalit so‘zlar: qabila, urug‘, elat, tilshunoslik, xalqlar taraqqiyoti, onomastika, etnonim

Abulg‘oziy Bahodirxon o‘zbek tili adabiyoti va tarixi rivojida nihoyatda katta ahamiyat kasb etgan shaxs hisoblanadi. Shu sababdan ham uning turli mavzulardagi turli xil sohalar rivojiga katta hissa qo‘shuvchi asarlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda. Olimlar tomonidan olib borilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar natijasi o‘laroq uning asarlari vositasida ko‘plab sohalarda muvaffaqiyatlarga erishildi. Ushbu asarlar orasida eski o‘zbek tilidagi “Shajarayi turk” asari o‘zining aniq va tarixiy faktlarga asoslangan holda yozilganligi bilan ajralib turadi

Bugungi kunda olib borilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar olimning qimmatli asarlari bo‘lgan “Shajarayi turk” asari nafaqat hajman, balki mazmunan ham keng qamrovli ekanligini ko‘rsatadi. Asarda ayrim qabila, urug‘ va elatlarning nomlari keltirilishi uning butun Turkiy xalqlar uchun qadr-qimmatini yanada oshiradi. Asar yozuvchining vafoti sababli tugallanmay qoladi. Unda qangli urug‘i, turkmanlarning ayrim urug‘lari va qipchoqlar haqida ham bir qancha ma’lumotlar beriladi. Abulg‘oziy Bahodirxon xonlik davrida markazlashgan davlatni taraqqiy ettirish maqsadida barcha qabilalarni to‘rt guruhga ajratadi, birlashtiradi. Ular: Qiyot-qo‘ng‘irot, uyg‘ur -nayman, qang‘li -qipchoq, nukuz-mang‘it guruhlaridir. Qabilalarni bu taxlit guruhlash keyinchalik ularning yagona xalq sifatida birlashuvida katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu tartibda guruhlashda qabilalarning

turmush-tarzi, odat, an'analari o'zaro qarindoshligi, aloqalari, hududiy joylashuvini ham inosbatga olinadi. Ushbu to'rt guruhning har biriga inoq tayinlaydi. Inoqlar davlatda xonning eng yaqin kishilari bo'lib, o'zlari mas'ul bogan guruhlarining ichki masalalari bilan shug'ullanib, xonga bu qabilalar haqida ma'lumotlar berib turishgan.

Abulg'oziy Bahodirxon hukmrinligidagi qabilalarni oqilona boshqarish bilan birga ularning urf-odatlarini ham puxta o'rgangan. Keyinchalik o'zining „Shajarayi turk“ asarida ko'plab qabila va urug' nomlarini keltirib ularning o'ziga xos xususiyatlari, odatlariga to'xtalib, izohlab beradi. Ular quyidagi urug' va qabila nomlaridir: Qirg'iz, qirayt, qiyot, qo'ng'irot, qo'niqqimar, turqaq, uyg'ur, xalaj, o'rmanqit va boshqalar. Asarda qabilalarning kelib chiqishi kimga borib taqalishi, nomlarning ma'nosi va ularning tarixiga alohida urg'u beriladi. Jumladan, Qirg'iz eli – O'g'uzxonning Qirg'iz otli bir nabirasi bo'lgan. Qirg'iz eli shuning naslidan tarqalgan(1)

Shu bilan birga qabilalar nomining leksik ma'nosi, fonetik hodisalari va bugungi kunga qanday holatda yetib kelganligi maslasi haqida ham fikrlar yuritiladi:

Qirayt eli – qiraytning ma'nosi qoraburan bo'lib, bir kishining yetti o'g'li bor edi. Yettisi ham qora. Ularni xalq kiroytlar deb atashgan, shundan keyin ularning naslini shu nom bilan tarqalgan.

Bu kabi qabilalardan yana biri Qiyot elidir. „Shajarayi turk“ asarida Abulg'oziy Bahodirxonning bergan ma'lumotlariga ko'ra, bu so'z mo'g'ul tilidan olingan bo'lib, „tog'dan oqqan sel“ ma'nosida qo'llanilgan, qiyon so'zining ko'plik shaklidir. Shunga o'xshash fikrlar V.V.Radlov asarlarida ham mavjud.

Asar xalqlarni etnik jihatdan o'rganishda nihoyatda katta ahamiyatga ega. Sababi unda xalqlarning, tarqoqlik jarayonlari, birlashuvi va bu kim tomonidan amalga oshirilganligi haqida ham fikrlar berib boriladi:

Uyg'ur eli – ma'nosi „yopishg'ur“. Qoraxonning o'g'li O'g'uzxon bir elni birlashtirib, shunday atagan.

Xalaj eli – bu so'z aslida „Qol, och“ (tarixiy voqea asosida) shaklida bo'lib, talaffuzda Qoloch, Xalaj tarzida o'zgarishlarga uchrab kelgan.

Turqaq eli – So'ngaki ma'lum ermas, qaysi turkdin erkani. Ma'nosi saqchi temak turur. Podshohlari o'zlarini saqlamoq uchun bir necha kishilarni eshiklari oldida navbatchilikka qo'yishgan. Podshohni qo'riqlaganlarni turqaqlar deb, keyinchalik xalq nomiga ko'chgan.

Arlot eli – (bugungi kunda Olot) arlot so'zi „otaning sevar o'g'li“ ma'nosida talqin etilgan. Arlat bir kishining oti turur. Ani otasi ko'p sevar edi. Aning uchun Arlat tedilar. Barcha Arlat eli aning nasli turur [1; 40]. Ushbu qabila haqida Zahiriddin Muhammad Boburning asarlarida ham uchratish mumkin.

Yana bir urug' nomi bu Qo'niqqimar elidir. "O'rmavit uruqindin bir kishi bor erdi. Aning uch o'g'li bor erdi. Ulug'iga xalq Qo'niqqimar ot qo'ydi. Qo'niqning ma'nosi ulug' temak bo'lur. Bu vaqtda ham ulug' qarg'ani qo'niq qarg'a derlar. Qimarning ma'nosi burun, ul kishining burni bisyor ulug' erdi. Aning uchun Qo'niqqimar laqab qoldi. Barcha qo'niqqimar uruqib kishining nasli turur" [1; 38].

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, turkiy xalqlar juda katta taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Tarqoqlik, birlashish, yagona til va shunga o'xshash sivilizatsiyaning ko'plab shakllarini birlikda qabul qilishgan. Abulg'oziy Bahodirxonning „Shajarayi turk" asari esa ushbu jarayonlar haqida batafsil va aniq hikoya qilib beradi. Asar qabilalar etimologiyasini o'rganishda nihoyatda katta ahamiyatga ega. Ularni o'rganish esa, tariximizni, xonliklarimizni yanada yaxshiroq bilishga yordam beradi. Shu boisdan ham asar nafaqat tarixiy balki, tilshunoslik nuqatayi nazaridan ham o'z qadr- qimmatini yo'qotmay yanada oshirib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abulg'oziy. Shajarayi turk. T.: Cho'lpon. 1992, 187-b
2. Begmatov E. Mustaqillik va toponimiya. O'zbek tili va adabiyoti//2009, 5-son. 9-12-b
3. Qorayev S. Toponimika. Toshkent, 2006
4. uz.m.wikipedia.org
5. elib.buxdu.uz

TIL TARIXIDA GUMON OLMOSHINING QO'LLANILISHI VA TARAQQIYOTI

Odambayeva Umida Baxtiyor qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Muratova Nafisa Baxtiyarovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada gumon olmoshining eski o'zbek tilida qo'llanilgan shakli va uning hozirgi kundagi ko'rinishidan farqli tomonlari ochib beriladi. O'xshash taraflari haqida fikr yuritiladi.

Abstract: In this article, the form of the suspect pronoun used in the Old Uzbek language and its differences from today's appearance will be revealed. Similar aspects are discussed.

Аннотация: В данной статье будет раскрыта форма местоимение подозрительного, употреблявшаяся в староузбекском языке, и ее отличия от сегодняшнего облика. Обсуждаются аналогичные аспекты.

Kalit so'zlar: olmosh, turkiy tillar, gumon olmoshi, biräv, falän .

O'zbek tilshunosligida olmosh so'z turkumining ahamiyati muhim. Olmoshlar semantik va grammatik xususiyatlari bilan boshqa so'z turkumlaridan